

15. Дорош Л.В. Щодо захисту прав потерпілих від статевих злочинів в контексті судово-правової реформи / Л.В. Дорош // Теорія та практика протидії злочинності: Тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 15 квітня 2011 р.) – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – С. 52–54 (246 с.)
16. Старович Збигнев Судебная сексология / Старович Збигнев; [перевод с польского]. – М.: Юрид. лит., 1991. – 336 с.
17. Ткаченко А.А. Сексуальные извращения – парафилии: [монография] / А.А. Ткаченко. – М.: Триада – X, 1999. – 461 с.
18. Стан злочинності в Україні за статистичними даними Департаменту інформаційних технологій МВС України у 2002-2010 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний ВЕБ-сайт Департаменту інформаційних технологій МВС України. – Режим доступу: <http://dit.mvs.gov.ua/mvs/control/dit/uk/index/>
19. Хавронюк М.І. Відповідальність за звалтування: в Україні та за кордоном / М.І. Хавронюк // Право і суспільство. – 2009. – № 3. – С. 75–86.
20. Кутішенко В.П. Психологія розвитку та вікова психологія: практикум / В.П. Кутішенко, С.О. Ставицька. – Київ: Каравела, 2009. – 448 с.
21. Конфликты и закон [Электронный ресурс] // Онлайн журнал конфликтных правовых ситуаций. – Режим доступа: <http://www.k-z.com.ua/10787>
22. Бутусов Ю. Група ризику – діти / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/1000/1050/67553/>
23. Ільїна З. Цінності української родини – традиції і сучасність / З. Ільїна / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dds.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=334&Itemid=2/

УДК 341.49: 343.26: 341

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

Хорошун О.В., викладач

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті автором розглядаються кримінально-виконавчі засади виконання покарання у виді довічного позбавлення волі відповідно до міжнародних стандартів.

Ключові слова: кримінально-виконавчі засади, покарання, довічне позбавлення волі, міжнародні стандарти.

Хорошун А.В. УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ПОЖИЗНЕННОГО ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ В СООТВЕТСТВИИ С МЕЖДУНАРОДНЫМИ СТАНДАРТАМИ / Днепропетровский государственный университет внутренних дел, Украина
В статье автором рассматриваются уголовно-исполнительные основы исполнения наказания в виде пожизненного лишения свободы в соответствии с международными стандартами.

Ключевые слова: уголовно-исполнительные основы, наказание, пожизненное лишение свободы, международные стандарты.

Choroshun A.V. CRIMINAL-EXECUTIVE BASIS OF EXECUTING LIFE SENTENCE IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS / Dnipropetrovsk state university of internal affairs, Ukraine

The article is dedicated to criminal-executive basis of executing life sentence in accordance with international standards.

Key words: criminal-executive basis, punishment, life sentence, international standards.

Європейський вибір України, входження до європейського правового поля в 1995 р. зумовили необхідність реформування її законодавства згідно з міжнародними актами про права людини та взятими на себе правовими зобов'язаннями, безумовного дотримання ратифікованих Верховною Радою України найважливіших європейських правових актів, зокрема, Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини та Конвенції проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, які є документами прямої дії. Це суттєво вплинуло на перегляд кримінального законодавства і сприяло прийняттю нових Кримінального (2001 р.) та Кримінально-виконавчого кодексів України (2003 р.).

Слід зазначити, що питанням виконання кримінальних покарань приділяли увагу такі дослідники кримінально-виконавчого права, як В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, О.В. Беца, Є.М. Бодюл, М.Я. Гуцуляк, Т.А. Денисова, О.М. Джу́жа, А.В. Кирилюк, О.Г. Колб, В.О. Корчинський, А.С. Крилов, В.А. Львовичкін, М.П. Мелентьєв, В.О. Меркулова, М.О. Селезньов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, С.Я. Фаренюк, С.І. Халимон, С.В. Царюк та ін. Проте й сьогодні залишаються суперечливими в правовому полі питання виконання кримінальних покарань, у тому числі питання виправлення і ресоціалізації засуджених, приниження людської гідності, заподіяння фізичних страждань, дотримання принципу демократизму, гуманізму, законності та ін.

Слід наголосити, що дослідження проблем виконання покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні в контексті міжнародних стандартів поводження із засудженими та формування пропозицій щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства не проводилося, що підтверджує правильність вибору і назви статті.

На сучасному етапі дуже важливо розглядати проблему принципу поваги до прав людини. Закріплення в різноманітних міжнародно-правових актах принципу поваги до прав людини та їх трансформація у внутрішньодержавне законодавство України визначило основні пріоритети національної кримінально-правової та пенітенціарної політики у сфері виконання покарань.

Ставлення держави, її офіційних інституцій і в цілому суспільства до впровадження в Україні міжнародних стандартів із метою дотримання прав людини та правил поводження з ув'язненими та засудженими показує, що система покарань є одним із основних напрямів у пенітенціарній політиці Державної пенітенціарної служби України, бо вона впливає із суті суспільного і державного устрою країни. Головна її мета полягає не тільки в застосуванні до особи, яка вчинила злочин, покарання, але і в захисті інтересів потерпілого і суспільства в цілому. Таким чином, система покарань зводиться до того, що суспільство не відмовляється від засудженого як від свого члена, а прагне через різні форми та методи профілактично-виховного впливу виправити його, повернути до суспільно корисного життя.

Система виконання покарань вимагає такого поводження із засудженими, що не суперечить міжнародним стандартам, у тому числі не має на меті заподіяння їм фізичних страждань або приниження людської гідності, а навпаки виявляється в справедливому ставленні до них. Засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі тримаються в умовах ізоляції з роздільним триманням засуджених чоловіків і жінок, які і раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі. На засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі, відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу, поширюються суттєві обмеження.

Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (прийняті на першому Конгресі ООН у 1955 р.) не мають обов'язкового правового статусу в міжнародному праві і носять швидше рекомендаційний характер. Однак вплив стандартів на пенітенціарну практику різних країн має велике значення як для реалізації загальних принципів пенітенціарної політики, так і сучасного розвитку системи каяття та виправлення засуджених, вироблених світовим співтовариством [4]. Водночас їх правила сприяють тому, що їхнє дотримання і застосування звернене до всіх пенітенціарних систем незалежно від соціально-політичних, економічних, правових та інших умов життя тієї чи іншої країни, дозволяють стимулювати розвиток прогресивної гуманістичної пенітенціарної політики та здійснення національної правової регламентації порядку та умов виконання покарань.

На нашу думку, виконання кримінальних покарань не повинно підміняти собою мету покарання. Навряд чи можна погодитися із твердженням ряду науковців про те, що заподіяння

засудженому моральних страждань і обмеження ряду особистих прав і побутових зручностей, що впливають з факту відбування покарання за вчинений злочин, суперечить процесу гуманізації системи покарань. Як відомо, певні обмеження потреб та прав людини мають виступати елементами покарання, що не повинно суперечити його цілям. Застосування до засуджених, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, засобів виправлення, якщо вони узгоджуються з національними та міжнародними нормами, не є порушенням конституційних прав людини.

Вчені в галузі кримінально-виконавчого права М.П. Мелентьев та В.А. Корчинський, розкриваючи зміст гуманізації системи покарань, вважають, що „традиційно прийнято розрізняти, з одного боку, захист інтересів суспільства і прав громадян, а з іншого боку, – прояв турботи про повернення людей, що порушили закон, до чесного трудового життя” [8, 57]. Вищевикладене дозволяє нам зробити висновок, що пенітенціарна система має полягати в тому, що повинні бути нормативно закріплені не лише основні загальні підходи до виконання кримінальних покарань, а також регламентовано порядок урахування індивідуальних особливостей правопорушника та забезпечення цілеспрямованої діяльності суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин щодо запобігання вчиненню нових злочинів та формування в засуджених поваги до законів та правослухняної поведінки в суспільстві.

Позитивним, на нашу думку, є дискусія в теорії кримінально-виконавчого права щодо гуманізації виконання кримінальних покарань взагалі і довічного позбавлення волі зокрема. Так, існує позиція, що гуманізація при виконанні покарань не проявляється в тому випадку, якщо до засудженого запроваджуються обмеження, що виражаються в прямому впливі на його правовий статус [9, 203]. Інша позиція посилює тезу про те, що гуманізація насамперед полягає в тому, що застосування покарання служить інтересам усього суспільства [10, 206]. Так, І.В. Шмаров, розкриваючи зміст гуманізації в пенітенціарній політиці, вказує на те, що з метою охорони інтересів суспільства і прав громадян від зазіхань із боку злочинців до останніх можуть бути застосовані засоби виправлення. При цьому виправно-трудова вплив розглядається ним як один із гуманних засобів виправлення засуджених [11, 49].

На наш погляд, такі підходи до розуміння гуманізації виконання покарань не відтворюють сучасні філософські ідеї покарання, сутність яких визначається не лише пріоритетом захисту прав людини, а й узгодженням їх з іншими кримінально-виконавчими принципами, серед яких мають право на існування принципи законності, демократичності, невідворотності покарання, соціальної справедливості та інші.

Включення довічного позбавлення волі до системи чинного законодавства як виду кримінального покарання зумовлено історичними процесами розвитку українського суспільства та відповідає тенденціям розвитку міжнародного законодавства про покарання. Довічне позбавлення волі має загальні ознаки, які притаманні й іншим покаранням: покарання у виді довічного позбавлення волі є заходом державного примусу і призначається від імені держави і виключно вироком суду; довічне позбавлення волі призначається тій особі, яка визнана судом винною у вчиненні злочину; мета довічного позбавлення волі полягає в передбаченому КК України обмеженні прав і свобод засудженого і тягне за собою судимість.

Поряд із цим, покаранню у виді довічного позбавлення волі присутні також і специфічні ознаки, серед яких важливо виділити: особливий зміст виконання і відбування; спеціально встановлене місце; режим підвищеної суворості; довічність відбування покарання тощо. Даний вид кримінального покарання містить у собі найсуворіші елементи ізоляції від суспільства, тому він міститься в окремому Розділі IV КВК України [3].

Більшість українських вчених – представників кримінально-правової думки негативно ставилися і ставляться до смертної кари. Один з основоположників української політичної та юридичної науки Михайло Драгоманов підкреслював, що недоторканність життя є головним з особистих прав. На перше місце Драгоманов ставив недоторканність тіла для принизливих покарань і смертної кари. Можна простежити, що приблизно в такій же редакції пізніше захист особи стає предметом міжнародно-правового регулювання.

Наприкінці ХХ ст. у всьому світі, у тому числі і в Україні, точилися дискусії з приводу існування та застосування такого виду покарання, як смертна кара. Обґрунтовувалося безліч думок як захисників, так і супротивників застосування смертної кари. Багато міжнародних

організацій виступали проти смертної кари, вважаючи її пережитком минулого, виявом принципу таліону, помстою злочинцю за вчинене.

Правова держава, яка захищає інтереси своїх співгромадян, вважають члени найвпливовіших міжнародних об'єднань, ні за яких умов не повинна застосовувати страту, – це є головним їх аргументом. І тому для України однією з вимог вступу до Ради Європи було скасування смертної кари з внесенням відповідних змін до законодавства. Україна ж, будучи географічним центром Європи і прагнучи стати членом вищезазначеної організації, змушена була переглянути вітчизняне законодавство. Тим більше, що питання стосовно смертної кари назріло давно, і в усі періоди свого існування Україна як незалежна держава негативно ставилася до застосування смертної кари як кримінального покарання.

Відомо, що найбільш суворим видом покарання в українському кримінальному законодавстві була смертна кара. Як зазначається в Декларації про державний суверенітет України, наша держава визнає перевагу загальнолюдських цінностей перед класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами національного законодавства. Загальна декларація прав людини проголошує, що кожна людина має право на життя, ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстоких, нелюдських, таких, що принижують його гідність, видів поводження та покарання. При вступі до Ради Європи в листопаді 1995 р. Україна зобов'язалася привести кримінальне та кримінально-виконавче законодавство у відповідність до міжнародних стандартів, а також ввести мораторій на виконання смертних вироків і дотримуватись Конвенції про захист прав людини та основних свобод людини 1950 р.

Конституція України за багатьма позиціями відповідає конституціям розвинутих держав. Однак у ній не зафіксоване ставлення законодавця до смертної кари, що контрастує з конституціями багатьох інших країн (Італії, Словаччини, Румунії, Бельгії, ФРН, Франції, більшості штатів США та ін.), у тексті яких міститься пряма вказівка щодо заборони смертної кари.

Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ч.1 ст.3), а утвердження та забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави (ч.2 ст.3).

Закріплене в Конституції України право на життя є абсолютним, при тлумаченні Основного Закону треба враховувати глибоку й чітко виражену в його статтях пошану до цінності людського життя, до невід'ємного та невідчужуваного права людини на життя як однієї з фундаментальних засад побудови правового, демократичного суспільства.

Тлумачення положень ч.1 та ч.2 ст.27 Конституції України в контексті всіх інших положень Конституції України як єдиного цілісного документа дає підстави стверджувати, що вони не припускають смертної кари як виду покарання. На користь такого висновку свідчить тенденція практики застосування Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., ратифікованої Верховною Радою України (Закон України „Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції від 17 липня 1997 р. зі змінами, внесеними Законом України від 24 березня 1999 р.), зокрема, положень ст.3 Конвенції. Позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням невід'ємного права людини на життя, що не відповідає Конституції України.

Отже, Конституція України не містить будь-яких положень про можливість застосування смертної кари. Таким чином, з прийняттям Верховною Радою України у 2001 р. КК у вітчизняному законодавстві з'явився новий вид покарання – довічне позбавлення волі, що передбачено в якості самостійного виду покарання (ст.64). Згідно з КК, довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особою особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк.

Але більшість громадськості невдоволено сприйняла довічне позбавлення волі, проявом чого стала суспільна думка, яка підтримувала збереження, а інколи і розширення сфери застосування смертної кари. Громадська думка – категорія динамічна. І хоча в різні часи і навіть в рамках одних і тих же соціальних груп ступінь її поляризації змінювалася, досягнення суспільного консенсусу з питання смертної кари, мабуть, завжди буде проблематичним.

Правова необізнаність та перекручення правових уявлень – фактор універсальний. Ця обставина має важливу роль для оцінки значимості результатів опитувань.

Крім цього, неповнота і суперечливість відповідей, складний і прихований характер механізмів, що детермінують формування громадської думки, поряд із правовою необізнаністю деяких категорій громадян дають можливість на вільне інтерпретування результатів опитування, яке орієнтоване саме на політичну кон'юнктуру. Але реалізація прав людини в більшості випадків не повинна залежати від громадської думки.

При будь-яких обставинах, безперечно, недопустимі тортури, навіть якби в суспільстві і знайшла підтримку ідея про їх застосування в окремих випадках. Широкі верстви населення не знайомі з практикою застосування смертної кари та жахами її очікування, вони мають лише побутові уявлення, що найчастіше виникають саме під впливом виключної жорстокості конкретного злочину.

Проведене Л.О. Мостепанюк опитуванням осіб усіх вікових категорій, різної статі та професій: працівники правоохоронних органів, державні службовці, військові, педагоги, робітники, студенти) стосовно ставлення до скасування смертної кари та заміни її довічним позбавленням волі засвідчило викладені нижче результати.

Так, 63,2% опитаних вважають, що причиною вчинення злочинів у державі є низька економічна забезпеченість, 29,4% – недостатня соціальна захищеність, 27,9% – низька правова культура громадян і 27,9% – можливість уникнути покарання (респондентам дозволялося давати декілька вірних, на їхню думку, варіантів відповіді). Більшість опитаних (73,5%) вважають, що застосування більш жорстоких видів покарання може попереджувати вчинення злочинів, а не впевнені в даному положенні 26,5%. Але від вчинення злочинів значну частину опитаних (77,9%) стримують саме моральні переконання, лише 13,2% – страх та боязнь покарання, 8,8% усвідомлюють необхідність дотримання законів. Більша частина респондентів (61,8%) вважають, що застосування смертної кари було стримуючим фактором від вчинення злочинів, 28% схиляються до думки, що застосування довічного позбавлення волі є досить сильним стримуючим фактором від вчинення злочинів.

45,6% респондентів вважають, що застосування довічного позбавлення волі є більш гуманним, ніж застосування смертної кари, 51,5% мають абсолютно протилежну думку. У той же час, 35,3% опитаних вважають, що завдяки застосуванню довічного позбавлення волі в майбутньому зміняться кількісні показники злочинності, а саме: кількість вчинених злочинів зменшиться – вважають 22%, 10,2% дотримуються думки, що кількість злочинів збільшиться, залишиться незмінною – 42,6%.

Схвалюють застосування довічного позбавлення волі 37% респондентів, аргументувавши свої відповіді таким чином: держава не має права позбавляти людину життя – 10,3%; довічне позбавлення волі – це гуманне покарання, що відповідає принципам правової держави – 10,3%; смертна кара не вирішує проблему злочинності – 19,1%; існує можливість судових помилок, які призводять до смерті невинних – 27,9%; смертна кара не виконує завдання покарання – не перевиховує і не виправляє злочинців, вона знищує їх фізично – 13,2%. Більшість опитаних (63%) не схвалюють застосування довічного позбавлення волі. Аргументи їх такі: запровадження довічного позбавлення волі було поспішним, політично необгрунтованим. Україна не готова до застосування цього виду покарання.

З огляду на результати опитування, автором зроблено висновок, що респонденти не завжди відповідально ставляться до формулювання відповідей на запитання, вказуючи в анкеті суперечливі дані. Тому значне врахування громадських позицій є ненадійним ґрунтом для прийняття юридичного рішення (результати соціологічного опитування можуть змінюватися залежно від формулювання питань та суперечити один одному, що і було видно в проведеному опитуванні).

Вищевикладене дозволяє нам зробити такі висновки.

По-перше, покарання – це наслідок вчиненого особою злочину, який залежить від того, які соціальні, політичні, культурні та моральні погляди панують у суспільстві. Види і система покарань є відображенням пануючих у тому чи іншому суспільстві поглядів на засоби протидії

злочинності. Тому система покарань створюється і формулюється в законі згідно з поглядами розвитку суспільства.

По-друге, соціальна роль покарання, його реальна можливість бути справді дієвим засобом протидії злочинності безпосередньо пов'язані зі ставленням людей, до яких це покарання застосовується.

По-третє, роль довічного позбавлення волі як альтернативи смертній карі в кримінально-правовій політиці України ще не відповідає сучасним уявленням про гуманізм у сфері застосування покарань та поведження із засудженими.

По-четверте, призначення покарання у виді довічного позбавлення волі залишає засудженому право на життя, що є втіленням принципу поваги прав людини, сформульованому в Загальній декларації прав людини. Зміст даного заходу державного примусу відповідає принципу справедливості при застосуванні покарання, бо певним чином відображає співрозмірність злочину та кари.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. Прийн. на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996. – К.: ВЕЛЕС, 2003. – 63 с.
2. Кримінальний кодекс України. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 240 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України. Офіц. видання. – К.: Атіка, 2004. – 96 с.
4. Європейські стандарти утримання в'язнів. Харківська правозахисна група. – Харків: Фоліо, 1998. – 58 с.
5. Крылов А.С. Реализация принципа гуманизма в советском исправительно-трудовом праве / А.С. Крылов, А.Ю. Стецовский // Применение наказаний, не связанных с лишением свободы: сб. науч. тр. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1989. – С. 113–122.
6. Левочкин В.А. Международные стандарты содержания заключенных и пенитенциарная система Украины // Материалы регионального семинара / «Донецкий Мемориал». – Донецк, 2000. – С. 40–42.
7. Львович В. Проблеми реалізації нового кримінального законодавства кримінально-виконавчою системою / В. Львович, О. Осауленко // Право України. – 2001. – № 11. – С. 125–128.
8. Мелентьев М.П. Реализация принципа социальной справедливости в правоприменительной деятельности исправительно-трудовых учреждений: учеб. пособие / М.П. Мелентьев, В.А. Корчинский. – К.: КВШ МВД СССР, 1981. – 89 с.
9. Осипов П.П. О гуманистической сущности учета личности при назначении наказания / П.П. Осипов // Человек и общество. – Л., 1973. – Вып. 12. – С. 201–208.
10. Трубников В.М. Уголовно-исполнительное право Украины. Особенная часть: учеб. пособие. / В.М. Трубников, В.П. Филонов, А.И. Фролов. – Донецк: Донецк. ин-т внутр. дел, 1998. – 386 с.
11. Шмаров И.В. Воспитательная функция отраслей права, регулирующих борьбу с преступностью / И.В. Шмаров // Советское государство и право. – 1987. – № 7. – С. 45–52.
12. Шинкарьов Ю.В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання і відбування: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Шинкарьов Юрій Вікторович. – Х., 2006. – 243 с.